

Mõjude määratlemise kontrollküsimustik¹

Küsimused

Suunavad küsimused mõjuvaldkondade sisustamiseks ja teemade selgitamiseks.

Loetelu sisaldab küsimusi peamiste teemade kohta, mida mõjuvaldkonna juures kaaluda. **Tuleb arvestada, et tegemist ei ole ammendava loeteluga, ning mõjude hindamise käigus tuleb kajastada kõiki mõjusid, olenemata, kas need on kontrollküsimustikus nimetatud või mitte.** Samuti võib olemuslikult seotud valdkondades esineda kattuvusi - näiteks võib olla vajalik lisaks valdkondlikule mõjule (nt sotsiaalne mõju) hinnata ka selle jaotumist eri piirkondades või avaldumist spetsiifilistele sihtrühmadele². Mõjuanalüüsis tuleb analüüsida mõjude avaldumist alavaldkonna tasemel.

1. Mõjuvaldkond – sotsiaalsed mõjud

Mõju tervisele ja tervishoiukorraldusele

- vaimne ja füüsiline tervis
- haigestumise ja tervisekahjustuse riskitegurid
- tervisekäitumine
- tervishoiuteenuste kättesaadavus ja kvaliteet
- ravimid ja meditsiiniseadmed

- Kas lahendus mõjutab **elanikkonna vaimset või füüsilist tervist?**

Inimeste vaimset ja füüsilist tervist mõjutavad nii individuaalsed kui keskkonnast tulenevad tegurid (inimeste tervisekäitumine, tervise riskitegurid, tervishoiuteenuste ja ravimite kättesaadavus jm). Samuti võib tegemist olla nii otseste kui kaudsete mõjudega. Võimalikud mõõdikud on näiteks eluiga, tervelt elatud aastad, haigestumist või suremust peegeldavad mõõdikud.

- Kas lahendus mõjutab **haigestumise või tervisekahjustuse riskitegureid?**

Elutingimuste ja keskkonnategurite mõju tervisele, ohutus, vigastuste oht.

- Kas lahendus mõjutab **inimeste tervisekäitumist, sh liikumisaktiivsust?**

Mõjud seoses alkoholi- või tubakatoode või narkootiliste ainete tarbimisega. Inimeste, sh noorte liikumisaktiivsus ja toitumisharjumused. Igapäevane madal liikumisaktiivsus koos kehva toitumisega põhjustab Eestis vereringeelundkonna haigusi.

- Kas lahendus mõjutab **tervishoiuteenuste kättesaadavust või kvaliteeti?**

- Kas lahendus mõjutab **ravimeid või meditsiiniseadmeid?**

Mõjud seoses ravimite ohutuse, efektiivsuse ja kvaliteediga, samuti ravimite geograafiline ja rahaline kättesaadavus ning kasutamine. Meditsiiniseadmed hõlmavad laia hulka erinevaid instrumente, aparate, seadmeid, reagente ja tarkvara, mida kasutatakse haiguste või vigastuste diagnoosimiseks, jälgimiseks, ravimiseks, leevendamiseks või muuks.

Mõju inimeste heaolule ja sotsiaalsele kaitsele

- sotsiaalhoolekanne
- sotsiaalkindlustushüvitised ja -toetused
- ohvrite abistamine
- inimeste heaolu
- sotsiaalne tõrjutus ja vaesus

- Kas lahendus mõjutab **sotsiaalhoolekannet?**

Mõjud sotsiaalhoolekande kättesaadavusele (sh rahaline kättesaadavus) ning kvaliteedile. Sotsiaalhoolekanne hõlmab sotsiaalteenuste, sotsiaaltoetuste, vältimatu sotsiaalabi ja muu abi andmise või määramisega seotud toiminguid. Kohaliku omavalitsuse pakutavad sotsiaalteenused on näiteks kodus- ja kogukonnas elamist toetavad teenused, tugiisikuteenus, varjupaigateenus, lapsehoiuteenus jm. Riigi korraldatav abi hõlmab näiteks erihoolekandeteenuseid (töötamise ja igapäevaelu toetamine, kogukonnas elamine) ja sotsiaalset rehabilitatsiooni.

- Kas lahendus mõjutab **sotsiaalkindlustushüvitisi või -toetusi?**

Mõjud seoses sotsiaalkindlustushüvitiste-, -toetuste ja -teenuste kättesaadavuse ja adekvaatsusega (sh vanaduse, haiguse, hoolduskoormuse, töövõimetuse, toitja kaotuse, lapse sünni ja töötuse korral).

- Kas lahendus mõjutab **ohvrite abistamist?**

Ohvriabi kättesaadavus ja kvaliteet kuriteo, vägivalda, hoolimatuse või halva kohtlemise ohvriks langemisel. Lähisuhtevägivallaga seotud teenused ja toetused.

¹ Tähelepanekute ja küsimuste korral palun kirjutage e-posti aadressil pilleriin.lindsalu@just.ee

² Regionaalsete mõjude kohta on eraldi abistavad küsimused mõjuvaldkonna nr 9 all. Spetsiifilised sihtrühmad, kellele avalduvad mõju tuleb sõltuvalt lahendusest analüüsida, on näiteks vanglas viibivad isikud (ja vanglad) ning mikro- ja väikeettevõtjad.

	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab inimeste heaolu, sotsiaalset tõrjutust või vaesust? Kas lahendus mõjutab elanikkonna või erinevate elanikkonnarühmade (sh lapsed, vanemaealised, hoolduskoormusega inimesed) heaolu, sotsiaalset tõrjutust või vaesust? Sotsiaalse tõrjutusega kirjeldatakse olukorda või selle olukorrani viivaid põhjuseid, mil inimene ei saa täiel määral osaleda ühiskondlikus elus. Sotsiaalset tõrjutust võivad põhjustada nii erinevate vahendite ebavõrdne kättesaadavus, ebavõrdsed võimalused ühiskonnaelus osalemiseks kui ebavõrdsed õigused. Mõõtmiseks kasutatakse majandusliku toimetuleku näitajaid (suhteline vaesus, absoluutne vaesus jne), tööturul osalemist ning sissetuleku piisavust elementaarsete elutingimuste ning kestvuskapade lubamiseks (materiaalse ilmajätuse näitajad, võlad).
Mõju tööturule ja keskkonnale <ul style="list-style-type: none"> - tööhõive - töötervishoid ja -ohutus - töösuhe - töö- ja puhkeaeg 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab tööhõivet? Mõjud tööhõivele, töötusele ja mitteaktiivsusele, sh erinevatele sotsiaalsetele rühmadele, piirkondadele ning ka tööandjatele. Tööhõivet, töötust ja mitteaktiivsust iseloomustavad mõõdikud. • Kas lahendus mõjutab töötervishoidu või -ohutust? Kas lahendus mõjutab töötervishoidu, tööohutust või tööalast heaolu, sh töötajate sotsiaalseid garantiisid? • Kas lahendus mõjutab töösuhet? Mõjud seoses töösuhete vormiga ja paindlikkusega. Tööleping ja kollektiivleping, töötajate esindamine. • Kas lahendus mõjutab töö- ja puhkeaega? Mõjud seoses töö- ja puhkeajaga, sh täis- ja osaline tööaega, ületunnitöö, tööaja üldpiirangut ja öötöö. Mõjud töö- ja pereelu ühitamisele.
Mõju demograafiale ja rahvastiku arengule <ul style="list-style-type: none"> - sündimus ja muud rahvastikusündmused - migratsioon - rahvastiku soolis-vanuseline struktuur 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab sündimust või muid rahvastikusündmusi? Mõju sündide, surmade, abielude, lahutuste või abortide arvule. • Kas lahendus mõjutab migratsiooni? Migratsiooni ehk rändega seotud mõjud, sh riigisisene ja riikidevaheline ränne, sisse- ja väljaränne, vabatahtlik ja sundränne. Rände tõuke- ja tõmbetegurid. Pendelränne. • Kas lahendus mõjutab rahvastiku soolis-vanuselist struktuuri?
Mõju soolisele võrdõiguslikkusele <ul style="list-style-type: none"> - soorollid ja käitumine - ressursside jagunemine - otsustustes osalemine - majanduslik ebavõrdsus - haridus- ja töötingimused - töö- ja eraelu ühitamine - heaolu ja tervis - elukeskond ja turvalisus 	Üldküsimused <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab otseselt või kaudselt naisi või mehi, nende õiguseid, kohustusi, võimalusi, vastutust, staatust ja/või positsiooni ühiskonnas laiemalt või konkreetsete lahenduste mõjuvaldkondades? Mõju on otsene, kui lahenduse sihtrühm on inimesed. Kaudse mõjuga on tegemist siis, kui lahenduse otsene sihtrühm on küll näiteks ettevõtted, kuid lahendus mõjutab ka nende omanike (naised/mehed) ning töötajate (naised/mehed) olukorda, võimalusi jne. • Kas ja kuidas mõjutab lahendus nii naiste kui meeste juurdepääsu ressurssidele, kontrolli ressursside üle või ressursside jagunemist? Mõju erinevus töö, raha, omandi, võimu, tervise, heaolu, turvalisuse, teadmiste/hariduse, (uute) tehnoloogiate, ruumi, liikumisvõimaluste, aja jms soolise jaotuse kontekstis. • Kas lahendusel on mõju ühiskonna nägemusele soorollidest, inimeste hoiakutele ning käitumisele? Kas lahendus mõjutab soostereotüüpide levikut ühiskonnas ja nende mõju naiste ning meeste elule, sh otsustele ja võimalustele? Spetsiifilised küsimused <ul style="list-style-type: none"> • Kas ja kuidas mõjutab lahendus nii naiste kui meeste võimalusi osaleda otsustamises ja mõjutada otsuseid? Mõju võimalustele osaleda otsustamises ja otsuseid mõjutada, sh valitavates organites, nimetatavatel või juhtivatel ametikohtadel, kodanikuühendustes või Eesti esindamisel rahvusvahelisel tasandil.

	<ul style="list-style-type: none"> • Kas ja kuidas mõjutab lahendus nii naiste kui meeste majanduslikku olukorda ja ettevõtlusvõimalusi? Majanduslike muudatuste mõju sooline jaotus, samuti mõju erineva soolise jagunemisega ettevõtlusvaldkondadele. Mõju toetustele ja avalikele teenustele ligipääsule ja nende kvaliteedile soolisest jaotusest lähtuvalt. • Kas ja kuidas mõjutab lahendus nii naiste kui meeste haridusvõimalusi ja töötingimusi? Mõju haridus- ja teadusvaldkonna erinevatel tasemetel, kutsevaldkondades, elukestvas õppes, õppematerjalide sisus ja metoodikates. Samuti mõju tööhõive määradele, mitteaktiivsusele, osaajaga töötamisele, tunnipalkadele, palga- ja töötingimustele (sh töösuhted, -keskkond, -ohutus ja -tervishoid) erinevates sektorites ja piirkondades, aga ka tegevus- ja ametialapõhisele soolisele segregatsioonile, selle muutumisele. • Kas ja kuidas mõjutab lahendus nii naiste kui meeste töö, pere- ja eraelu ühitamise võimalusi ja vaba aega? Mõju hoolduskoormuse (lapsed, eakad, erivajadustega inimesed), vanemapuhkuse, tasustatud ja tasustamata töö, vaba aja (sh hobid, harrastused) ning kultuuri- ja sporditeenuste soolisele jaotusele ja selle muutumisele. • Kas ja kuidas mõjutab lahendus nii naiste kui meeste vaimset ja füüsilist tervist ja heaolu? Mõju haigestumisele, tervisekäitumisele (tervena elatud aastad, riskikäitumine, keskmine eeldatav eluiga), tervise riskiteguritele, sotsiaalsele osalusele ja heaolule, hüvitiste ja toetuste saajatele ning allpool vaesuspiiri elavate inimeste soolisele jaotusele, selle muutumisele. • Kas ja kuidas mõjutab lahendus nii naiste kui meeste elukeskkonda ja turvalisust? Mõju transpordiühenduste, ligipääsetavuse ning avaliku ruumi ja selle teenuste kasutamise sooliste eripäradega arvestamisele. Mõju turvatundele, turvariskidele nii kodus, tööl kui ka puhkeajal, naistevastase vägivaldala vähendamisele.
<p>Mõju võrdsetele võimalustele</p> <p>- ühiskonna erinevate gruppide võrdne kohtlemine</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab erinevate ühiskonnagruppide ja neisse kuuluvate inimeste võrdset kohtlemist? Kas lahendus tagab, et kedagi ei seataks ebasoodsamasse olukorda tema vanuse, keele, usulise või muu veendumuse, etnilise või rahvusliku päritolu, tervise, puude, seksuaalse sättumuse või muu isikuga seotud põhjuse tõttu? • Kas lahendus mõjutab inimeste eneseteostusvõimalusi ja võimalusi osaleda tööelus? Kas lahendus mõjutab ühiskonna erinevatesse gruppidesse kuuluvate inimeste eneseteostusvõimalusi? Kas lahendus mõjutab erinevalt noorte ja vanemaealiste, eri rahvusest või erivajadusega inimeste võimalusi osaleda tööelus (nt tööhõive määr, tööjõus osalemise määr, jagunemine tööhõiveseisundi järgi, põhitööl täis- ja osaajaga hõivatute osatähtsus, hõivatute jaotus ameti- ja tegevusalade lõikes, laste või täiskasvanud pereliikmete eest hoolitsemise tõttu mitteaktiivsete elanike osakaal). • Kas lahendus mõjutab ühiskonna erinevatesse gruppidesse kuuluvate inimeste (nt eakad, eri emakeelega, erivajadusega inimesed) juurdepääsu haridusele ja elukestvale õppele? Kas lahendus mõjutab kaasava ja kvaliteetse hariduse ja elukestva õppe kättesaadavust igas vanuses õppuritele? Kas lahendus mõjutab erivajadusega õppurite juurdepääsu erinevatele haridusastmetele? • Kas lahendus mõjutab ühiskonna erinevatesse gruppidesse kuuluvate inimeste ligipääsu füüsilisele keskkonnale, toodetele või teenustele, infole ja kommunikatsioonile? • Kas lahendus mõjutab ja ühiskonna erinevatesse gruppidesse kuuluvate inimeste kaasamist otsustamisse, nende informeerimist ja neile suunatud kommunikatsiooni tõhustamist? • Kas lahendus mõjutab suhtumist ühiskonna erinevatesse gruppidesse (nt noored, eakad, eri rahvusest, erivajadusega, erineva seksuaalse sättumusega inimesed)?

Mõju inimeste õigustele

- inimõigused
- isikuandmete kaitse
- sotsiaalne kaasatus
- osalemine ühiskondlikus elus
- rahvusvähemused
- õigusemõistmine
- vangistus

- Kas lahendus mõjutab **inimeste õiguste tagamist**?

Kas lahendus võib mõjutada elanike või elanike rühmade, sh riskirühmadesse kuuluvate inimeste õigusi (lapsed, vanemaealised, erivajadusega inimesed, kinnipidamisasutuses viibijad jne)? Loetelu inimõiguste teemadest ja seotud materjalid on leitavad: <https://www.eesti.ee/et/eesti-vabariik/inimoigused/inimoigused/>.

- Puuetega inimeste õigusi ja põhivabadusi kaitseb ja edendab puuetega inimeste õiguste konventsioon: <https://www.riigiteataja.ee/akt/204042012006>.
- Laste heaolu kaitseks ja hoolduse tagamiseks on vastu võetud lapse õiguste konventsioon: <https://www.riigiteataja.ee/akt/24016?leiaKehtiv>.

- Kas lahendus mõjutab **isikuandmete kaitset**?

Kui lahendus hõlmab füüsiliste isikute andmete töötlemist, tuleb hinnata lahenduse mõju isikuandmete kaitsele, täpsemalt füüsiliste isikute õigustele ja vabadustele. Isikuandmete töötlemine on isikuandmete või nende kogumitega tehtav automatiseeritud või automatiseerimata toiming või toimingute kogum, näiteks kogumine, dokumenteerimine, korrastamine, säilitamine, muutmine, lugemine, edastamine jm.

Kui lahendus hõlmab sellist isikuandmete töötlemist, millega võib kaasneda suur oht füüsiliste isikute õigustele ja vabadustele, võib vastavalt isikuandmete kaitse üldmäärusele või isikuandmete kaitse seadusele tekkida vastutaval töötlejal kohustus koostada **andmekaitsealane mõjuhinnang** (IKÜM artikkel 35 ja IKS § 38). Andmekaitsealase mõjuhinnangu vajaduse hindamist ja nõudeid sisule on selgitanud Andmekaitse Inspeksioon [kodulehel](#).

Kui õigusaktiga kavandatav lahendus nõuab andmekaitsealast mõjuhinnangut, võib olla mõistlik koostada see eelnõu väljatöötamiskavatsuse käigus ning lisada peatükina eelnõu seletuskirja. Kui kõik olulised asjaolud on juba väljatöötamiskavatsuse etapis teada ja hinnatavad, siis õigusakti rakendavad asutused täiendavat mõjuhinnangut koostama ei pea. Kui olulisi andmetöötlust puudutavaid valikuid tehakse või lisatakse alles õigusakti ellurakendamise käigus, siis tuleb koostada (täiendav) mõjuhinnang.

Vastavalt isikuandmete kaitse üldmäärusele ja isikuandmete kaitse seadusele tuleb õigusakti ettevalmistamisel konsulteerida Andmekaitse Inspeksiooniga, kui kavandatav meede seondub isikuandmete töötlemisega (IKÜM art 36 lg 4, IKS § 39).

- Kas lahendus mõjutab **sotsiaalset kaasatust**?

Mõjud erikohtlemist vajavate või riskirühmadesse kuuluvate inimeste sotsiaalsele kaasatusele.

- Kas lahendus mõjutab elanike **osalemist ühiskondlikus elus**?

Mõju elanike ja erinevate rühmade võimalusele osaleda ühiskondlikus elus. Vabatahtlik tegevus ja annetamine.

- Kas lahendus mõjutab **rahvusvähemusi**?

Kas lahendus mõjutab rahvusvähemuste olukorda Eestis? Mõju lõimumisele ning keelelise ja kultuurilise omapära säilitamisele.

- Kas lahendus mõjutab **õigusemõistmist ja kohtuid**?

Kas lahendus mõjutab inimeste õigust pöörduda kohtusse või õigusemõistmise kättesaadavust? Samuti mõjud kohtute töökoormusele ja -korraldusele, sh menetlustähtaegadele ja -kiirusele.

- Kas lahendus mõjutab **vanglas viibivaid või sealt vabanenud isikuid** ja arvestab **vanglatesse** spetsiifika?

Hinnata, kas lahendus võib mõjutada vanglas viibivaid isikuid ning kas mõju neile on samasugune, võrreldes muu elanikkonnaga. Nt tervishoiuteenuste, avalike teenuste, haridusteenuste ja muude hüvede kättesaadavus vanglates. Toetuste saamine ja rahaliste kohustuste täitmine kinnipidamise ajal. Mõju vanglast vabanenud isikute sotsiaalsele tõrjutusele.

Lapsi puudutavate lahenduste puhul hinnata, kas lahendus mõjutab vanemaga vanglas olevaid lapsi teisiti kui ülejäänud lapsi. Arvestada erisustega, mida võib olla vaja ette näha, kui laps viibib koos vanemaga vanglas.

2. Mõjuvaldkond – haridus, kultuur ja sport	
<p>Mõju haridusele ja teadusele</p> <ul style="list-style-type: none"> - haridusteenuste kättesaadavus ja kvaliteet - haridussüsteem - teadus- ja arendustegevus 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab haridusteenuste kättesaadavust või kvaliteeti? Kas lahendus mõjutab haridusteenuste kättesaadavust või kvaliteeti (alus-, põhi-, kesk-, kutse-, kõrg- ja huviharidus, õppenõustamine, noorsootöö)? Haridusteenuseid puudutavate lahenduste korral analüüsida, kas lahendus võib mõjutada teenuse pakkumist vnglas. • Kas lahendus mõjutab haridussüsteemi? Mõju Eesti haridussüsteemi kujunemisele, toimimisele ja arengule, haridussüsteemi ülesehitus. Ettevalmistus osalemaks tööturul. • Kas lahendus mõjutab teadus- ja arendustegevust? Eesti teadus- ja arendustegevuse ja innovatsiooni võimekus, rahastamine ja mõju majandusele. Teadmispõhise ühiskonna areng.
<p>Kultuurilised mõjud</p> <ul style="list-style-type: none"> - kultuuriteenused - kultuurivaldkondade areng - kultuuripärand - ajakirjandus ja meedia 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab kultuuriteenuseid (nii füüsilisi kui digitaalseid)? Mõju kultuuriteenuste kättesaadavusele, kvaliteedile ja ligipääsetavusele, sh erinevatele sihtrühmadele. Mõju kultuuri regionaalsele kättesaadavusele. • Kas lahendus mõjutab kultuurivaldkondade arengut? Mõju erinevate kultuurivaldkondade, nt arhitektuuri, kirjanduse, filmi-, heli-, etendus- ja kujutava kunsti jätkusuutlikkusele, mitmekesisusele ja järelkasvule. Mõju nii professionaalsele kui harrastuskultuurile. • Kas lahendus mõjutab kultuuripärandi valdkondi? <ul style="list-style-type: none"> - <u>Muuseumid</u>. Kas lahendus mõjutab üht või mitut muuseumide neljast funktsioonist: kogumine, uurimine (teadustegevus), vahendamine ja haridustöö? - <u>Raamatukogud</u>. Kas lahendus mõjutab raamatukoguteenuse kättesaadavust, kvaliteeti või ligipääsetavust? - <u>Rahvakultuur</u>. Kas lahendus mõjutab rahvakultuurialast harrastustegevust (rahvatants, koorilaul, puhkpillimuusika, rahvuslik käsitöö jm), vaimset kultuuripärandit, rahvakultuurialast seltsitegevust või laulu- ja tantsupeo liikumist? Vaimse kultuuripärandi nimistu on leitav: https://rahvakultuur.ee/vkp/nimistu/. - <u>Muinsuskaitse</u>. Kas lahendus mõjutab riigi kaitse all olevaid kultuurimälestisi või muinsuskaitsealasid? Mälestised jagunevad arheoloogia-, ajaloo-, ehitis-, kunsti-, tehnika- ja veealusteks mälestisteks ning ajaloolisteks looduslikeks pühapaikadeks. Mälestised ja muinsuskaitsealad on leitavad kultuurimälestiste registris: https://register.muinas.ee/. • Kas lahendus mõjutab ajakirjandust või meediat? Mõju ajakirjandusele ja meediale, mitmekülgse info kättesaadavusele, pluralismile ja arvamusvabadusele.
<p>Mõju spordile</p> <ul style="list-style-type: none"> - spordi areng - elanike spordiharrastused 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab spordi arengut? Mõju spordi arengule, sh sportimistegevused ja spordisaavutused. • Kas lahendus mõjutab elanike spordiharrastusi? Elanike huvi ning võimalused tegeleda spordiharrastustega.

3. Mõjuvaldkond – majanduslikud mõjud

Mõju ettevõtlusele

- Maksukeskkond, tulud ja kulud
- mikro- ja väikeettevõtjad
- krediidi- ja maksevõimelisus
- äritegevuse aktiivsus ja ettevõtete jätkusuutlikkus
- konkurents
- innovatsioon
- väliskaubandus
- ettevõtjatevaheline koostöö
- ettevõtluse läbipaistvus

- Kas lahendus mõjutab **ettevõtjate maksukeskkonda või muid otseseid kulusid või tulusid?**

Kas lahendus mõjutab ettevõtjatele kehtestatud makse, tasusid, maksumäärasid või -koormust (tulumaks, käibemaks, tollimaks, aktsiisid, keskkonnatasud jm)? Otseselt ja kaudselt avalduvad mõjud. Maksukorralduse või maksukeskkonna stabiilsus ja selle mõju.

Muud otsesed kulud, näiteks tootmisressursside kättesaadavus ja hind, tarbimine, riigipoolsed toetused või kohustused (vt ka alavaldkonda „halduskoormus“)

- Kas lahendus mõjutab **mikro- või väikeettevõtjaid?**

Võrreldes suurte ettevõtjatega, võib sama õiguslik muudatus mõjutada mikro- ja väikeettevõtjaid proportsionaalselt enam. Eelkõige ilmneb see muudatuste puhul, millega kaasnevad ettevõtjatele uued kohustused ja halduskoormuse kasv, või millega muudetakse kehtivaid nõuded ning tekib vajadus uue regulatsiooniga kohaneda.

Põhjuseks on väikeettevõtjate suurem ajakulu, näiteks seoses uue regulatsiooni mõistmise, uute nõuete rakendamise või avaliku sektori asutustega suhtlemisega. Kui suuremas ettevõttes on võimalik antud ülesandeid delegeerida, siis mikro- või väikeettevõtetes enamasti mitte. Teine asjaolu, mis tingib proportsionaalselt suurema mõju väikeettevõtjatele, on regulatsiooni kohaldamiseks tehtavad kulud ja investeeringud (nt hügieeni- või tööohutusnõuded). Selliste kulude suhe müügitulusse on väikeettevõtjate jaoks enamasti suurem ja rahaliselt tuntavam.

Kui õigusaktiga kaasneb uusi kohustusi mikro- või väikeettevõtjatele või suureneb nende koormus või kulud, tuleb mõjude hindamisel läbida järgnevad sammud³:

- 1) mõjutatud ettevõtjate väljaselgitamine.

Võimalikult täpselt tuleks hinnata, kui paljusid ettevõtjaid kavandatud lahendus puudutab, seejuures kui paljusid mikro- ja väikeettevõtjaid. Piiritleda mõjutatud sihtrühm selliste tunnuste järgi, nagu tegevusala, töötajate arv ja osakaal, müügitulu jaotus, piirkondlik paiknemine jm.

- 2) Ettevõtjatega konsulteerimine.

Eelpool kirjeldatud ulatuses väikeettevõtjaid puudutavate muudatuste puhul tuleb kaasata ettevõtjad õigusakti väljatöötamisse võimalikult varajases etapis, lähtudes eelnõu koostaja hinnangust. Kaasamistegevused võivad hõlmata näiteks arutelu (väike)ettevõtjate esindusorganisatsioonidega, väikeettevõtjate ümarlaudu või fookusgrupe, ankeetküsitlusi või uuringuid. Varajast ja tulemuslikku kaasamist hõlbustab seaduseelnõu väljatöötamiskavatsuse koostamine.

- 3) Väikeettevõtjatele avalduva mõju hindamine.

Lisaks mõjude hindamise metoodikas ja HÕNTE §-s 46 sätestatud nõuetele tuleb väikeettevõtjaid puudutavate muudatuste puhul eristada mõjusid sõltuvalt ettevõtte suurusest. Seletuskirjas sisalduv mõjuanalüüs peab andma ülevaate, milliseid ettevõtjaid regulatsioon mõjutab (eelnev punkt 1), kuidas ettevõtjaid otsustusprotsessi kaasati (punkt 2) ning kas ja milliseid leevendavaid meetmeid rakendatakse (punkt 4).

- 4) Leevendavate meetmete kaalumine.

Kui õigusakti väljatöötamisel on saanud selgeks, et kaasnevad mõjud mikro- või väikeettevõtjatele on koormavad, kuid õigusakti eesmärgi saavutamiseks mõõdapääsamatud, tuleks kaaluda leevendavate meetmete valdkonnapõhist rakendamist ja nende mitterakendamise korral seda põhjendada. Näited võimalikest meetmetest:

- erandite kehtestamine, st regulatsiooni kohaldamisalast jäävad välja teatud tunnustele vastavad ettevõtted (nt FIE-d, mikroettevõtted jne);
- pikemad tähtajad väikeettevõtjatele oma tegevuse regulatsiooniga kooskõlla viimiseks;
- regulatsiooni lihtsustatud kohaldamine, nt lühendatud ankeedid/taotlused, lihtsustatud kontrollid, pikemad intervallid kohustuste täitmisel jne.
- vähendatud tasumäärad või sanktsioonid sõltuvalt ettevõtte suurusest;
- regulatsiooni rakendamisega kaasnevate kulude osaline või täielik kompenseerimine või mitterahaline toetus;
- koolitused, infotunnid, juhendmaterjalid jm regulatsiooni lihtsamaks rakendamiseks.

³ Loetletud sammud põhinevad VKE testi metoodikal, mida kasutavad mitmed Euroopa riigid, sh ka Euroopa Komisjon, väikeettevõtjatele avalduva mõju hindamiseks. Euroopa Komisjoni rakendatava VKE testi kohta on võimalik täiendavalt lugeda: https://ec.europa.eu/info/files/better-regulation-toolbox-22_en. VKE testi protsessikirjelduse ja metoodilised soovitusused on eesti keeles koostanud ka Eesti Väike- ja Keskmete Ettevõtjate Assotsiatsioon: <https://evea.ee/vke-test/>.

	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab ettevõtjate krediidi- või maksevõimelisust? Krediidi- ja maksevõimelisust mõjutavad tegurid, maksejõuetuse vältimine ja ületamine. • Kas lahendus mõjutab äritegevuse aktiivsust, ettevõtete jätkusuutlikkust või elujõulisust? Mõju äritegevuse aktiivsusele erinevates sektorites ning sektorite arengule ja elujõulisusele, sh mõjud toodete või teenuste nõudlusele ja pakkumisele. Mõjud ettevõtete jätkusuutlikkusele ning jätkusuutlikkuse edendamisega kaasnevad mõjud. • Kas lahendus mõjutab konkurentsi? Kas lahendus mõjutab konkurentsiolukorda erinevates sektorites – takistab, piirab või moonutab konkurentsi ettevõtete vahel, või vastupidi, aitab leevendada puudulikku konkurentsi? Kas lahendus mõjutab uute ettevõtete pääsu turule, turu koondumistaset või konkurentsimeetodite kasutamist (hinnad, kvaliteet, reklaam)? Kas lahendus mõjutab, st võimendab või leevendab, muid turutõrkeid? • Kas lahendus mõjutab innovatsiooni? Mõju innovatsioonile ehk uute tootmismeetodite, toodete ja teenuste väljatöötamisele või kasutuselevõtule. Samuti mõjud uurimis- ja arendustegevusele. • Kas lahendus mõjutab väliskaubandust? Kas lahendus mõjutab, st suurendab või vähendab, ettevõtete eksporti või importi? Mõju sissetulevatele ja väljaminevatele välisinvesteeringutele ning ettevõtete rahvusvahelistumisele. • Kas lahendus mõjutab koostööd ettevõtlussektoris või ettevõtlussektori koostööd riigiga? • Kas lahendus mõjutab ettevõtluskeskkonna läbipaistvust või maandab korrupsiooniriski?
<p>Mõju elanike ja leibkondade majanduslikule olukorrale</p> <ul style="list-style-type: none"> - tulud ja kulud - tarbimiskäitumine - krediidi- ja maksevõimelisus - ligipääs teenustele ja toodetele 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab leibkonna või üksikisiku tulusid või kulusid? Mõjud sissetulekute või muude tulude suurenemisele või vähenemisele ning mõjud kulude suurenemisele või vähenemisele. Näiteks maksumuudatused, samuti tasude või toetustega seotud muudatused. Varana võib mõista isikule kuuluvaid rahaliselt hinnatavaid õigusi ja kohustusi (võlgnevusi). Sinna hulka kuuluvad nii asjad (vallas- ja kinnisasjad), õigused (intellektuaalne omand, nõudeõigused) kui muud rahalised hüved, aga ka isikul lasuvad kohustused. Mõjud võlgnevuste tasumise võimekuse suurenemisele või vähenemisele. • Kas lahendus mõjutab leibkonna või üksikisiku tarbimiskäitumist või finantskirjaoskust? Mõju tarbimisotsustele, nende mahule ja struktuurile. Tarbimise, säästmise ja investeerimise vahekord ja selle muutumine. Mõju inimeste finantskirjaoskusele ehk rahatarkusele. • Kas lahendus mõjutab üksikisiku krediidi- või maksevõimelisust? Mõjud krediitvõimelisusele, krediitvõimelisuse hindamine ja seda mõjutavad tegurid, krediidi kulukuse määr. Mõjud seoses maksevõimetuse vältimise ja ületamisega. • Kas lahendus mõjutab leibkonna või üksikisiku ligipääsu asutuse või ettevõtte teenustele või nende kaupadele või toodetele?
<p>Halduskoormus</p> <ul style="list-style-type: none"> - infokohustus - vastavuskulud 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendusega kaasneb mõju halduskoormusele? Kas lahendus mõjutab <u>elanike</u> halduskoormust? a) Kas lahendus mõjutab nende infokohustust*? b) Kas lahendus mõjutab nende jaoks vastavuskulusid**? Kas lahendus mõjutab <u>ettevõtjate või vabaühenduste</u> halduskoormust? a) Kas lahendus mõjutab nende infokohustust*? b) Kas lahendus mõjutab nende jaoks vastavuskulusid*?

	<p><i>* Infokohustus on õigusaktist tulenev kohustus esitada andmeid või informatsiooni avaliku sektori asutusele või kolmandale osapoolele. Siia alla kuulub ka kohustus informatsiooni ja andmeid koguda või säilitada selliselt, et see oleks hiljem kontrollitav ja taasesitatav.</i></p> <p><i>** Vastavuskulud on õigusaktis määratud kohustuste ja nõuete täitmiseks tehtavad kulud, v.a infokohustuse kulu. Tegemist on valdavalt ümberkorralduskuludega, mis seisnevad aja- ja tööjõukulus (sh tööjõumaksud) või otsesest rahalistes kuludes vahendite, seadmete, materjalide, tarkvara või muude kaupade või teenuste ostmiseks. Ettevõtjatele lisaks võivad sellised kulud tekkida ka vabaihendustele ja elanikele.</i></p>
<p>Mõju põllu-, metsa- ja kalamajandusele ning toiduainetööstusele</p> <ul style="list-style-type: none"> - toidu kvaliteet ja ohutus - taimekasvatus - loomade pidamine ja aretamine - kalandus ja vesiviljelus - metsamajandus - põllumajandusega tegelemiseks vajalik keskkond - kalanduse ja vesiviljelusega tegelemiseks vajalik keskkond - põllumajandus-, kalandus- ja vesiviljelustoodete turg 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab toidu kvaliteeti või ohutust? Kas lahendus mõjutab Eestis toodetud, töödeldud, turustatud või tarbitud toidu kvaliteeti või ohutust? Samuti mõjud seoses toiduohutuse üle tehtava järelevalvega. • Kas lahendus mõjutab taimekasvatust? Kas lahendus mõjutab taimekasvatust – sordiaretust, seemnekasvatust, taimekaitsevahendeid, ohtlikke kahjustajaid, võõrliike või geneetiliselt muundatud organisme põllumajanduses? • Kas lahendus mõjutab loomade pidamist või aretamist? Kas lahendus mõjutab loomade, sh lemmikloomade, pidamist või aretamist, nende tervist või heaolu? • Kas lahendus mõjutab kalandust või vesiviljelust? Kas lahendus mõjutab kalandust või vesiviljelust, sh kutselist kalapüüki, kalatööstust, maismaa või merevesiviljelust? Kalandus ja vesiviljelus on üks osa sinimajandusest. Majanduslikud mõjud võivad kaasneda nii keskkonnakaitseliste lahendustega kui ka merealal konkureerivate või sünergia loovate tegevuste arendamisel. • Kas lahendus mõjutab metsamajandust? Kas lahendus mõjutab metsamajandust, sh metsavarusid, metsa kvaliteeti, metsatööstust või turgu? Mõjud metsamaa pindalale, puidu mahule, kvaliteedile, töödeldud puidu osakaalule ja turustamisele. • Kas lahendus mõjutab põllumajandusega tegelemiseks vajalikku keskkonda? Võimalikud mõjud seoses maaparanduse ja maakasutusega. Mõju mullale ja mullakasutusele. • Kas lahendus mõjutab kalanduse ja vesiviljelusega tegelemiseks vajalikku keskkonda? Mõjud seoses veeressursside kasutamisega, sh veepuhastussüsteemid. • Kas lahendus mõjutab põllumajandus-, kalandus- või vesiviljelustoodete turgu? Mõju seoses põllumajandus-, kalandus- või vesiviljelustoodete turustamisega (nt teravili, piim, liha, mesi, kala, vetikas). Mahepõllumajanduse ja mahevesiviljeluse toodete turg.
<p>Mõju mittetulundussektorile</p> <ul style="list-style-type: none"> - MTÜ-de, SA-de ja seltsingute tegevus - mittetulundussektori rahastamine - läbipaistvus ja korrupsioonirisk 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab mittetulundusühingute, sihtasutuste või seltsingute tegevust? Mõju mittetulundusühingute, sihtasutuste või seltsingute tegevusele või korraldusele, nt avaliku huvi esindamine, teenuste pakkumine, vabatahtlik tegevus. Mittetulundusühingutest enam kui poole moodustavad korteriühistud, seega võib mõjuvaldkond hõlmata ka korteriühistutele ja -omanikele avalduvaid mõjusid. • Kas lahendus mõjutab mittetulundussektori rahastamist, maksukeskkonda või koostööd riigiga? • Kas lahendus mõjutab rahastamise või tegevuse läbipaistvust või maandab korrupsiooniriski?

4. Mõjuvaldkond - keskkonnamõjud

Mõju elurikkusele

- kaitstavad loodusobjektid
- looduslikud liigid
- võõrliigid
- geneetiliselt muundatud organismid
- maastikud
- rohevõrgustiku toimimine
- ökosüsteemiteenused
- jahindus

- Kas lahendus mõjutab **kaitstavaid loodusobjekte või Natura 2000 alasid**?
Kaitstavad loodusobjektid on kaitsealused liigid, püsielupaigad, kaitsealad, hoiualad ja kaitstavad looduse üksikobjektid. Kaitstavad loodusobjektid ja Natura 2000 alad on leitavad kaardirakenduse abil: <https://xgis.maaamet.ee/xgis2/page/app/looduskaitse>.
- Kas lahendus mõjutab **looduslikke liike**?
Mõju võib avalduda erinevatele taime-, seene- või loomaliikidele või nende elupaikadele. Euroopa elurikkuse kaitse tugineb [loodus- ja linnudirektiividel](#).
- Kas lahendus mõjutab **võõrliike**?
Mõju võib avalduda võõrliikide levimisele Eestis. Invasiivne võõrliik on võõrliik, mis võib ohustada ökosüsteeme, elupaiku ja liike, tekitades majanduslikku või keskkonnakahju. Keskkonnaministeeriumi kodulehel on leitav Euroopa Liidu ühtne võõrliikide nimekiri, kust on näha ka Eestist leitud liigid.
- Kas lahendus mõjutab **geneetiliselt muundatud organisme**?
Kas lahendus võib mõjutada geneetiliselt muundatud organismide käitlemist, kasutamist või edasi toimetamist? Mõju võib seisneda geneetiliselt muundatud organismide keskkonda jõudmises.
- Kas lahendus mõjutab **maastikke**?
Kas lahendus mõjutab maastike korraldust, planeerimist või kaitset? Maastik on nii üksikisiku kui kogu ühiskonna elukeskkonna oluline osa ning mõjutab inimeste elukvaliteeti ja identiteeti. Maastikke kujundavad ja muudavad näiteks sellised tegevusvaldkonnad nagu metsandus, põllumajandus, planeerimine, arhitektuur jm.
- Kas lahendus mõjutab **rohevõrgustiku toimimist**?
Kas lahendus mõjutab rohevõrgustiku toimimist või planeerimist, sh näiteks rohekoridore ja loomade liikumisteid? Rohevõrgustik hõlmab nn rohelist ruumi ehk rohetaristut tervikuna.
- Kas lahendus mõjutab **looduse hüvesid ehk ökosüsteemiteenuseid**?
Ökosüsteemiteenused hõlmavad mullateket, fotosünteesi, rekreatsiooni, toidu-, vee-, puidumaterjali jm teenuseid. Vaata täpsemalt: <https://www.envir.ee/et/looduse-huved-ehk-okosusteemiteenused>.
- Kas lahendus mõjutab **jahindust**?
Mõju ulukiliikide mitmekesisusele ja elupaikadele, samuti jahinduse praktilisele rakendatavusele (näiteks võimalus jahti pidada, tegeleda ulukite seire ja ulukihooldustöödega, ennetada ulukikahjusid jm).

Mõju merekeskkonnale ja veele

- mereala seisund
- mereala bioloogiline mitmekesisus
- pinnavee seisund
- põhjavee seisund
- sademevesi ja vee taaskasutus
- kalandus

- Kas lahendus mõjutab **mereala seisundit**?
Mereala seisundit mõjutavad sellised tegurid nagu saasteained, toitainete koormused, võõrliigid, mereprügi, reostus jm. Mereala seisundit mõjutavad ka piiriüleised tegurid.
- Kas lahendus mõjutab **mereala bioloogilist mitmekesisust**?
Mõju mereala bioloogilisele mitmekesisusele, toiduvõrkudele ja elupaikadele, kaitsealustele liikidele ja nende levikule.
- Kas lahendus mõjutab **pinnavee seisundit**?
Mõju pinnavee seisundile ja selle surveteguritele, näiteks reovee puhastamine, veekogu avalik kasutamine, miinimumvooluhulga tagamine, joogiveeallikana kasutamine, pinnaveest sõltuvad ökosüsteemid jm.
- Kas lahendus mõjutab **põhjavee seisundit**?
Mõju põhjavee seisundile ja selle surveteguritele, näiteks põhjaveevarude olukord, veevõtt- ja kasutus, põhjavee kaitstus, toitealad, põhjaveest sõltuvad ökosüsteemid jm.
- Kas lahendus mõjutab **sademevett või vee taaskasutust**?

	<p>Mõju sademeveest põhjustatud üleujutustele, sademevee käitlemisele, looduslähedaste lahenduste kasutamisele või sademevee reostusele. Vee taaskasutus ja ressursitõhusus.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab kalandust? <p>Mõju kalaliikide mitmekesisusele (eristada tasub majanduslikku huvi pakkuvaid liike, kohalikul olulisi liike ning kaitsealuseid kalaliike), kalapopulatsioonide seisundile, rändetingimustele ning kalapüügikoormusele, sh harrastuspüük, kutseline kalapüük ja turism.</p>
<p>Mõju metsandusele ja mullale</p> <ul style="list-style-type: none"> - metsa elu- ja looduskeskkond - metsade tootlikkus ja tervislik seisund - mulla seisund 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab metsa elu- ja looduskeskkonda? <p>Metsaosade terviklikkus ehk maastikuline aspekt. Mõjud liigilisele koosseisule ja mitmekesisusele, metsa toiteainete- ja veerežiimile ning metsakasutusele (sh metsa ligipääsetavusele).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab metsade tootlikkust või tervislikku seisundit? <p>Mõju metsade uuenemisvõimele, juurdekasvule/produktioonile ja tagavara muutumisele. Metsa tervislik seisund ja risk metsakahjustuste tekkeks.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab mulla seisundit? <p>Inimtegevuse mõju mulla seisundile – muldade erosioonirisk, toitainete eemaldamine, veerežiimi reguleerimine, mullaharimine, väetamine jm.</p>
<p>Mõju jäätmetele ja ringmajandusele</p> <ul style="list-style-type: none"> - jäätmekäitlus - ressursside kasutamine - maapõue kasutamine - heiteallikad 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab jäätmekäitlust? <p>Mõju jäätmekäitlusele – jäätmete teke, ringlussevõtt, liigiti kogumine. Mõju korduskasutamisele ja teistele ringmajandust soodustavatele tegevustele (nt keskkonnahoidlikud hanked, toodete ja teenuste disain, uued ärimudelid).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab ressursside kasutamist? <p>Mõju ressursitõhususele tootmises ja tarbimises, sh bioressursside kasutamine.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab maapõue kasutamist? <p>Mõju maapõue kaitsele ja kasutamisele – maavarade kaevandamine ja maardlate kaitse.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab heiteallikaid? <p>Mõju tööstusheitele, kemikaalidele ning muudele heiteallikatele (transport, küte, tootmisprotsessid).</p>
<p>Mõju välisõhule ja kiirgusele</p> <ul style="list-style-type: none"> - välisõhk - kiirgus 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab välisõhku? <p>Mõju välisõhu kvaliteedile ja seda mõjutavatele teguritele (saasteained, müra, lõhn jm).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab kiirgust? <p>Mõju kiirgustasemele ning looduslikele ja tehislakele kiirgusallikatele.</p>
<p>Kliimamuutustega seotud mõjud</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab kliimamuutusi? <p>Kas lahendus mõjutab looduslikke või inimtekkelisi kliimamuutuste põhjuseid? Mõjud seoses kliimamuutuste leevendamise või nendega kohanemisega.</p>
<p>Mõju keskkonnateadlikkusele</p> <ul style="list-style-type: none"> - keskkonnateadlikkus - keskkonnaalase info kättesaadavus 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab keskkonnateadlikkust? <p>Mõju keskkonnaalaste väärtuste, oskuste ja hoiakute kujunemisele ning keskkonnaharidusele. Ökomärgised ja keskkonnastandardid.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab keskkonnaalase info kättesaadavust? <p>Mõju seoses keskkonnaandmete kättesaadavusega. Ruumiandmete kasutamiseks on loodud INSPIRE teenused, mille kaudu on võimalik andmeid leida, vaadata ja alla laadida.</p>

5. Mõjuvaldkond - riigivalitsemine	
<p>Mõju riigieelarvele</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendusega kaasneb mõju riigieelarve tuludele? <ul style="list-style-type: none"> - Kas riigieelarve tulud suurenevad või vähenevad? <i>Hinnata rahalist muutust ning selgitada.</i> - Kas tulude muutus on eelarvesse planeeritud? • Kas lahendusega kaasneb mõju riigieelarve kuludele? <ul style="list-style-type: none"> - Kas riigieelarve kulud suurenevad või vähenevad? <p><i>Hinnata rahalist muutust ning põhjendada. Selgitada, milline on seos strateegilise planeerimisega ning tuua välja tegevuspõhise eelarve tulemusvaldkond ja programm, millega kulu seostub.</i></p> - Kas kulude muutus on eelarvesse planeeritud? <p><i>Kui kulud ei ole eelarvesse planeeritud, siis tuleb seda põhjendada. Kui on, siis nimetada kululiik (personalikulu, investeering kinnisvarasse, IT kulu, toetus, majandamiskulu, seadmed jne).</i></p> <p><i>IT-arendustega seotud kulude puhul tuua välja hinnanguline maksumus ning kulukomponendid (inimressurss, taristukulud, järelarendused, edasised hooldus-, majutus- ja halduskulud või muud IT-kulud, nt koolitus- või teavituskulud). Vajadusel tuua välja ka klientide ja teiste infosüsteemide arenduskulu, et tagada andmete esitamine või andmevahetus läbi X-tee teiste andmekogudega.</i></p> <p><i>Kuidas on planeeritud kulude katmine (riigi maksutulud, välistoetus vm)?</i></p>
<p>Mõju keskvalitsuse korraldusele</p> <ul style="list-style-type: none"> - valitsusasutuste korraldus - avalikud teenused - vanglad - põhiseaduslikud institutsioonid - riigiasutuste vahelised suhted - avalik usaldus - avalik-õiguslike juriidiliste isikute korraldus ja rahastamine - läbipaistvus ja korrupsioonirisk 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab valitsusasutuste korraldust? <p>Mõju valitsusasutuste või hallatavate riigiasutuste korraldusele, sh struktuurile, ülesannetele või töökorraldusele.</p> • Kas lahendus mõjutab avalikke teenuseid? <p>Mõju avalike teenuste pakkumisele, sh teenuste kvaliteet, menetluste kestus ja kulukus. Avalikud ülesanded on vahetult seadusega või seaduse alusel riigile, kohalikule omavalitsusele või muule avalik-õiguslikule juriidilisele isikule pandud ülesanded, mille alusel osutatakse füüsilistele või eraõiguslikele juriidilistele isikutele avalikke teenuseid⁴.</p> • Kas lahendus mõjutab vanglaid ja arvestab vanglate spetsiifikaga? <p>Hinnata lahenduse mõju ja rakendamist vanglas. Avalike teenuste ja muude hüvede ligipääsetavus vanglas (nt infosüsteemid, tervishoiuteenused) – kas ja millises mahus peab teenus olema kättesaadav kinnipeetavatele isikutele ning kuidas korraldada teenuse kasutamine vanglas. Iga teenuse vahendamine tähendab vanglale kulusid ja lisakoormust või infotehnoloogilise arenduse vajalikkust. Vanglas ei ole võimalik kasutada vabalt internetti, mistõttu ei ole paljud teenused samal kujul kättesaadavad kui tavaühiskonnas.</p> <p>Teenuse, nt tervishoiuteenuse, või muu hüve puhul analüüsida, kuidas toimub selle rahastamine vanglas. Näiteks, kas haigekassa poolt rahastatavale teenusele on õigus ka vanglas oleval isikul, või tuleb rahastamine korraldada teisiti. Vanglad on riigieelarvest eraldiseisvalt rahastatavad. Andmekogude puhul hinnata, kas lahendusega kaasneb vajadus vangla andmekogude andmete töötlemiseks, nt andmete edastamiseks.</p> • Kas lahendus mõjutab põhiseaduslike institutsioonide tegevust? <p>Mõju põhiseaduslike institutsioonide (Vabariigi Presidendi kantselei, Õiguskantsler, Riigikogu jt) korraldusele, sh struktuurile, ülesannetele või töökorraldusele.</p> • Kas lahendus mõjutab riigiasutustevahelisi suhteid? <p>Mõju riigiasutustevahelistele suhetele, sh pädevus- ja finantssuhted, ning omavahelisele koostööle.</p> • Kas lahendus mõjutab avalikku usaldust riigiasutuste tegevuse suhtes? • Kas lahendus mõjutab avalik-õiguslike juriidiliste isikute korraldust või rahastamist?

⁴ Vt ka [VV määrus „Teenuste korraldamise ja teabehalduse alused“ § 2.](#)

	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab riigiasutuste, sihtasutuste, avalik-õiguslike asutuste tegevuste ja protsesside läbipaistvust või maandab korrupsiooniriski?
<p>Mõju kohaliku omavalitsuse korraldusele ja finantseerimisele</p> <ul style="list-style-type: none"> - keskvalitsuse ja KOV-i tasandi vahelised suhted - KOV-i ülesanded ja korraldus - KOV-i asutuste struktuur ja töökorraldus - KOV-i tulud - KOV-i kulud - KOV-i teenuste pakkumine - avalik usaldus - läbipaistvus ja korrupsioonirisk 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab keskvalitsuse ja KOV tasandi vahelisi suhteid? <ul style="list-style-type: none"> - Kas lahendus mõjutab riigi ja KOV-i omavahelisi suhteid, sh pädevussuhteid, või ülesannete jaotust (sh riigi detsentraliseeritust)? Kas lahendus mõjutab subsidiaarsusprintsipi järgimist avalike ülesannete täitmisel – põhimõtte järgimine, et otsused tehakse madalaimal võimalikul ja majanduslikult mõistlikul territoriaalsel valitsemistasandil, kus see on mõjusaim ning korralduslikult ja majanduslikud tõhusaim. - Kas lahendus mõjutab KOV-ide finantsautonoomiat? Rahastusotsuste mõju KOV-ide autonoomiale. - Kas ja kuidas mõjutab lahendus riigi ja KOV-i vahelist või KOV-ide omavahelist koostööd või koostöö vajadust? Mõju omavalitsusliitude ja teiste koostööorganisatsioonide tegevusele. • Kas lahendus mõjutab kohaliku omavalitsuse ülesandeid või korraldust? <ul style="list-style-type: none"> - Kas lahendus mõjutab KOV-i ülesandeid või korraldust? - Kas lahendus mõjutab KOV-ide enesekorraldusõigust, st vabadust korraldada ülesannet enda valitud viisil ja tingimustel? Hinnata KOV-i täidetava või talle üleantava ülesande olemust – kas ülesanne on olemuselt riiklik või omavalitsuslik? - Kas lahendus mõjutab KOV-ide võimekust täita avalikke ülesandeid eeldatud kvaliteedis ja tagada valitsemise professionaalsus? • Kas lahendus mõjutab kohaliku omavalitsuse asutuste struktuuri või töökorraldust? <ul style="list-style-type: none"> - Kas lahendus toob kaasa uute asutuste või struktuuriüksuste loomise vajaduse või mõjutab asutuste töökorraldust või ülalpidamise kulukust? - Kas lahendus mõjutab asutuste personali (sh kvalifikatsiooni- ja haridusnõuded, personali arv)? Kas lahendus mõjutab nõudeid asutuste personalile, sh kvalifikatsiooni- või haridusnõuded? Avalike teenistujate või ametiasutuste töötajate koolitusvajadus. • Kas lahendus mõjutab kohaliku omavalitsuse tulusid? <ul style="list-style-type: none"> - Kas lahendus suurendab või vähendab KOV-ide tulusid? - Kas lahendus muudab KOV-ide rahastamise põhimõtteid või põhjustab tulude ümberjagamist KOV-ide vahel? - Kas tulude vähenemisel võib KOV-ide tulubaas tervikuna muutuda ebapiisavaks? - Kas rahastamine arvestab KOV-ide sotsiaalsete, demograafiliste, geograafiliste ja majanduslike erinevustega? • Kas lahendus mõjutab kohaliku omavalitsuse kulusid? <ul style="list-style-type: none"> - Kas lahendus suurendab või vähendab KOV-ide kulusid? Kui suur on mõju? - Kas kulude suurendamisel on olemas rahaline kate (või on rahalise katte puudumine KOV-idega kokku lepitud)? - Kas kulude suurendamisel võib KOV-ide tulubaas tervikuna muutuda ebapiisavaks? • Kas lahendus mõjutab kohaliku omavalitsuse teenuste pakkumist? <p>Mõju teenuste kättesaadavusele ja kvaliteedile, menetluste kestusele ja kulukusele, sh mõjud erinevate sihtrühmade jaoks.</p> • Kas lahendus mõjutab avalikku usaldust kohaliku omavalitsuse suhtes? <p>Mõju avalikule usaldusele ning valitsemise demokraatlikkusele (esindusdemokraatia toimimine, elanikkonna kaasatus valitsemisse).</p> • Kas lahendus mõjutab kohaliku omavalitsuse asutuste tegevuste ja protsesside läbipaistvust või maandab korrupsiooniriski?

6. Mõjuvaldkond – infotehnoloogia ja infoühiskond	
Mõju infotehnoloogilistele arendustele	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahenduse rakendamine vajab IT-arendusi? Selgitada arenduste vajadust. Kuidas on planeeritud arenduste teostamine ning edasine infosüsteemi haldamine/hooldamine, sh: <ul style="list-style-type: none"> - Kas on vaja luua uus infosüsteem või arendada olemasolevat lahendust? - Kes IT-arendused teostab? - Milline on arenduste teostamise hinnanguline ajaraam? - Kas arendustega on seotud kolmandad osapooled? Kui jah, siis selgitada nende rolli.
Mõju elektroonilisele sidele ja teenustele <ul style="list-style-type: none"> - kättesaadavus ja kvaliteet - ühiskonna sõltuvus tehnoloogiast - infoühiskonna teenused - internetivabadus 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab elektroonilise side või e-teenuste kättesaadavust või kvaliteeti? Muu hulgas tuleb hinnata regionaalseid erinevusi elektroonilise side või e-teenuste kättesaadavuse ja kvaliteedi osas, samuti erinevate elanikkonnarühmade vajadustele vastavust. • Kas lahendus mõjutab ühiskonna sõltuvust tehnoloogiast? Mõju ühiskonna toimimiseks vajalike funktsioonide, sh elutähtsate funktsioonide, sõltuvusele tehnoloogiast või andmesidevõrkudest. • Kas lahendus mõjutab infoühiskonna teenuseid? Kas lahendus mõjutab infoühiskonna teenuse pakkumist, kättesaadavust, kasutamist või sisu? • Kas lahendus mõjutab internetivabadust? Kas lahendus mõjutab ligipääsu internetile või õigust väljendusvabadusele ja infole internetis?
Mõju e-riigile <ul style="list-style-type: none"> - riigi infosüsteemid - e-teenused - e-riigi areng ja maine 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab riigi infosüsteeme? Mõjud seoses riigi andmete kogumise, haldamise, vahetamise jm töötlemisega. Riigi infosüsteemide toimimine ja turvalisus. Selgitada, kas ja milliste riigi infosüsteemi kuuluvate andmekogudega on kavandatud lahendus seotud. Kas on vajadus luua uus andmekogu?⁵ Milline on infosüsteemi arenduste mõju infosüsteemi kasutajatele (kodanikele, ettevõtjatele, seotud kolmandatele osapooltele, nt andmete kasutajatele või -andjatele). • Kas lahendus mõjutab e-teenuseid? Kas lahendus mõjutab e-teenuste kättesaadavust või kvaliteeti? Analüüsida, kas arendatavat e-teenust on võimalik lahendada proaktiivse teenusena, sündmusteenusena või osana sündmusteenusest koostöös mõne teise asutusega?⁶ • Kas lahendus mõjutab e-riigi arengut või mainet?
Mõju küberkeskkonnale ja küberhügieen <ul style="list-style-type: none"> - küberkeskkonna areng - andme- ja küberturve - IT-oskused ja -teadmised 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab küberkeskkonna arengut? Kas lahendus mõjutab näiteks digitaalraha (sh krüptovaluutade), tehisintellekti või tulevikutehnoloogiate kasutamist või arengut? • Kas lahendus mõjutab andme- või küberturvet? Andmeturbe all võib mõista võrgu- ja infosüsteemide ning nendega seotud infovarade kaitsmist loata juurdepääsu, kasutamise, avaldamise, muutmise või hävitamise eest. Infovarade hulka arvatakse tark- ja riistvara, andmesideseadmed ning nendega töödeldavad andmed. Andmeturve rajaneb kolmel aluspõhimõttel: käideldavus, terviklus ja konfidentsiaalsus. Andme- ja küberturvet võivad mõjutada näiteks lahendused, millega kehtestatakse nõuded turvameetmetele (nõue lisandub õigusakti, kuid sageli lahenduse tehnoloogilist sisu õigusaktis ei avata). Tulevikukindla ja tehnoloogianeutraalse sõnastusega andme- või küberturbe nõue õigusaktis võib suurendada võrgu- ja infosüsteemi pidamise turvalisust, kui seda rakendatakse ja järgitakse korrektset.

⁵ Andmekogude asutamise ja põhimääruste koostamise meelepea: https://www.mkm.ee/sites/default/files/andmekogude_asutamine_ning_andmekogude_pohimaaruste_koostamine_ja_kooskolastamine_meelespea_2904.pdf.

⁶ Proaktiivne teenus on otsene avalik teenus, mida asutus osutab oma initsiatiivil, isikute eeldataval tahtel ja riigi infosüsteemi kuuluvate andmekogude andmete alusel. Sündmusteenus on otsene avalik teenus, mida mitu asutust osutab ühiselt, et isik saaks täita kõik kohustused ja kasutada kõiki õigusi, mis talle tekivad ühe sündmuse või olukorra tõttu. Sündmusteenus koondab mitu sama sündmusega seotud teenust (edaspidi osateenus) kasutajale üheks teenuseks.

	<p>Andmeturbe kohta võib lugeda Andmekaitse Inspektsiooni kodulehelt ning küberturvalisuse kohta Riigi Infosüsteemi Ameti kodulehelt (küberturvalisuse valdkonna blokist).</p> <p><i>Mõju isikuandmete kaitsele on käsitletud sotsiaalsete mõjude juures (sotsiaalsed mõjud → mõju inimeste õigustele ja võrdsele kohtlemisele).</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab inimeste IT-oskusi või -teadmisi? <p>Mõju erinevate ühiskonnagruppide infotehnoloogiaalastele oskustele (nii tehniliste vahendite kui e-teenuste kasutamise), teadlikkus küberohtudest, sh isikuandmete turvalisusest.</p>
--	---

7. Mõjuvaldkond – mõju riigikaitsele ja välissuhetele

<p>Mõju riigikaitsele</p> <ul style="list-style-type: none"> - rahvusvaheline julgeolekuolukord - riigipiir - riigikaitse 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab Eesti riigi iseseisvust, territoriaalsest terviklikkust või rahvusvahelist julgeolekuolukorda? • Kas lahendus mõjutab riigipiiri valvamist ja kaitsmist? • Kas lahendus mõjutab riigikaitse korraldust? <p>Mõju riigikaitse planeerimisele ja juhtimiskorraldusele. Mõju riigikaitstes osalemisele, sh kaitseväekohustuse täitmisele, ning iseseisvale sõjalise kaitse võimele, sh Kaitseväge ja Kaitsealiidu töökorraldusele ja võimele täita ülesandeid.</p>
<p>Mõju suhetele välisriikide ja rahvusvaheliste organisatsioonidega</p> <ul style="list-style-type: none"> - rahvusvahelised suhted - koostöö rahvusvaheliste organisatsioonidega - välismajanduskeskkond - Eesti kodanike kaitse võõrsil 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab rahvusvahelisi suhteid? <p>Mõju välissuhtlusele ja välispoliitikale. Mõju kestlikule arengule, sh arengukoostööle ja humanitaarabile ning Eesti mainele ja mõjukusele. Mõju Eesti rahvusvaheliste kohustuste täitmisele (ÜRO konventsioonid jne).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab koostööd rahvusvaheliste organisatsioonidega? <p>Mõju Eesti osalusele rahvusvahelise organisatsiooni töös, nende organisatsioonide hinnangud Eestile. Mõju osalemisele rahvusvahelise organisatsiooni egiidi all toimivas kriisihje-, rahutagamise- vms operatsioonil.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab välismajanduskeskkonda? <p>Mõju välismajanduskeskkonna arendamisele, kaubandustõkete vähendamisele, ekspordi ja välisinvesteeringute edendamisele. Riiklik majandusjulgeolek.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab Eesti kodanike kaitset välisriikides? <p>Mõju konsulaarteenuste ja -abi osutamisele. Mõju Eesti kodanike huvide kaitsele välisriikides ja diasporaapoliitikale.</p>

8. Mõjuvaldkond – mõju siseturvalisusele

<p>Mõju siseturvalisusele</p> <ul style="list-style-type: none"> - elanike turvalisus - õnnetuste ja süütegude ennetamine ja lahendamine - kriisideks valmisolek - piirihaldus 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab elanike turvalisust? <p>Mõju elukeskkonna turvalisusele ja elanike turvatundele, sh elanike käitumisharjumustele ja oskustele, kogukondade võimekusele tagada ohutus ja turvalisus.</p> <p>Mõju turvalisele ruumiloomele (nt kas lahendus arvestab erinevate inimgruppide vajadustega liiklemisel, toetab süütegude ennetamist – korralik valgustus tänavatel jm).</p> <p>Mõju kuritegevuse tasemele, samuti korrarikkumisi soodustavatele teguritele (nt inimeste võimalustele elukeskkonna või toimetuleku muudatuste tõttu kuriteo toimepanemiseks). Mõju riskirühmadele (vanglast vabanenud isikud, korduvkurjategijad, riskinoored).</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab õnnetuste ja süütegude ennetamist või lahendamist? <p>Mõju päästeasutuste võimekusele ennetada ja lahendada õnnetusi ning menetleda hädaabiteateid. Mõju tule- ja kemikaaliohutusnõuete täitmisele.</p>
---	---

	<p>Mõju õiguskaitseasutuste võimekusele ennetada, takistada või lahendada süütegusid, mõista õigust ning viia ellu karistuspoliitikat.</p> <p>Mõju inimeste õigustele kriminaalmenetluses, sh tasakaalule julgeolekuhuvide ja kahtlustatavate õiguste vahel ning kuriteoohvrite ja tunnistajate õigus</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab kriisideks valmisolekut? <p>Mõju avaliku, era- ja kolmanda sektori võimele erinevate ohtude korral riske maandada, kriise ennetada, lahendada ja nendest taastuda. Mõju elutähtsate teenuste osutamisele. Tegevusvaru varustuskindlus.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab piirihaldust? <p>Mõjud seoses isikute ja kaupade piiriülese liikumisega, välis- ja sisepiiride turvalisusega, piiriülese kuritegevusega.</p>
Mõju sisejulgeolekule	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab riigi sisejulgeolekut? <p>Mõju sisejulgeolekut ohustavate teguritele (nt vaenulik mõjutustegevus, terrorism, radikaliseerumine, Eesti Vabariigi territoriaalset terviklikkust ründav tegevus, muu põhiseaduslikku korda ohustav tegevus) ja nendega kaasnevatele ohtudele.</p> <p>Mõju raskele ja organiseeritud kuritegevusele (sh majanduskuriteod, korrupsioon, rahapesu ja terrorismi rahastamine, inimkaubandus, küberkuritegevus) ning sellega kaasnevatele ühiskondlikele tagajärgedele.</p>

9. Mõjuvaldkond - regionaalareng, sh linna-, maa- ja rannapiirkonnad

<p>Mõju elukvaliteeti ja ettevõtluse arengut kujundavate tegurite piirkonniti ühtlasele tagatusele</p> <ul style="list-style-type: none"> - piirkondlikult erinev mõju - piirkondadevahelised sotsiaalmajanduslikud arenguerinevused - ruumiline areng 	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab eri piirkondi erineval moel? <p>Hinnata, kas ja mil moel mõjutab lahendus maapiirkondi, linnapiirkondi või muid piirkondi (näiteks kindlad KOV üksused, asulad, maakonnad või nende grupid) või muud geograafilised piirkonnad, nagu ranna- ja piirialad, väikesaared, hõreasustusega alad, vähemusrahvuste suurema osakaaluga piirkonnad vm eripäraga piirkonnad) erinevalt:</p> <ol style="list-style-type: none"> avalike ja äriteenuste (haridus, arstiabi, raamatukogud, sporditaristu jmt) kättesaadavust ja kvaliteeti erinevates piirkondades; ettevõtete konkurentsivõimet või tegevusvõimalusi (nt ligipääs pangalaenuks jm finantsidele, maksukoormus, turundusvõimalused, töajõu kättesaadavus, õigusaktiga seotavate kohustuste täitmise võimekus jmt); inimeste tööturul osalemise, töökohtade valiku või tööalase arengu võimalusi (nt kaugtöök ja töötamisega seotud liikuvuseks, ümber- ja täiendõppes ning noorte tööturul osalemiseks); inimeste elutingimusi või sotsiaalmajanduslikku toimetulekut (nt loodus- ja elukeskkonna kvaliteet, turvalisus, tervistsoosivus, elamisega seotud kulud, sissetulekud, kodus elamist toetavate sotsiaalteenuste kättesaadavus jmt); piirkondadevahelisi ühendus- või liikumisvõimalusi, sh keskus-tagamaa vahel (nt teede jm transporditaristu olukord, sotsiaal- ja ühistranspordi kättesaadavus ja kvaliteet, eri ühistranspordi liikide ja liinivõrkude sidustatus). <p>Kui probleem või lahendus mõjutab maapiirkondi erineval moel, siis avalduva mõju paremaks hindamiseks tuleb lähtuda MAAELUGA ARVESTAMISE JUHENDIST.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendusega kaasneb mõni muu eelnevalt kajastamata piirkonnaspetsiifiline mõju? <p>Näiteks mõju kohalike kogukondade arengule, kohalike loodusressursside, traditsiooniliste tegevusalade ja oskuste, kultuuripärandi, piirkondliku identiteedi, toidukultuuri, kohalike keelte vmt eripärade alalhoiule/tugevnemisele.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendusel on piirkondadevahelisi⁷ sotsiaal-majanduslikke arenguerinevusi võimendav või vähendav mõju?
--	---

⁷ Nt maa- või linnapiirkondade, KOV üksuste, maakondade, nendest suuremate geograafiliste piirkondade või mõne muu piirkonnatüübi (nt rannapiirkonnad, piiriregioonid, väikesaared ja hõreasustusega äärealad, vähemusrahvuste suurema osakaaluga piirkonnad vmt) lõikes.

	<p>Kas lahendus loob eeldused piirkondadevaheliste sotsiaalmajanduslike arenguerinevuste⁸ suurenemiseks/vähendamiseks või soodustab rahvastiku, ettevõtluse või sotsiaalmajanduslike probleemide koondumist kindlatesse piirkondadesse?</p> <ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab ruumiloomet⁹ või ruumi arengut mõjutavaid otsuseid? Hinnata tuleks muu hulgas lahenduse koostöös kvaliteetse ruumi aluspõhimõtetega¹⁰.
<p>Mõju kohaliku tasandi võimalusele osaleda poliitikakujundamises ja piirkondlikus arendustegevuses</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Kas lahendus mõjutab kohaliku või piirkondliku tasandi võimalusi osaleda riigi poliitikate väljatöötamisel? Kas lahendus mõjutab KOV-ide, kohalike kogukondade, piirkondlike arenguorganisatsioonide¹¹ või vabaühenduste võimalusi valdkonnapoliitikate väljatöötamisel või õigusloomeprotsessis osalemisel? • Kas lahendus mõjutab piirkondliku arendustegevuse võimekust? Kas lahendus mõjutab KOV-ide, nende liitude, piirkondlike arenguorganisatsioonide või vabaühenduste võimekust ise kavandada, rahastada ja ellu viia piirkondlikke investeringuprojekte jm arendustegevusi?
<p>Juhul, kui lahendusega kaasneb negatiivne või piirkondadevahelisi erinevusi suurendav mõju, tuleb kirjeldada ka seda, milliseid kompenseerivaid meetmeid on vaja negatiivse mõju leevendamiseks kaaluda.</p>	

⁸ Piirkondadevahelisi arenguerinevusi tuleks hinnata mõjuvaldkonna 1. kontrollküsimuse alapunktide a-e lõikes. Näiteks tuleks võtta arvesse arenguerinevusi, mis on mõõdetavad/väljenduvad järgnevate seirenäitajate kaudu: rahvaarvu muutuse määr; töajõus osalemise määr; suhtelise vaesuse määr; leibkonnaliikme keskmine kuunetosissetulek; tervena elada jäänud eluaastad sünnimomendil; kultuurielus/vabatahtlikus tegevuses osalemise määr; ühistranspordiga rahulolu; elukeskkonnaga rahulolu; SKT elaniku kohta; eksport ettevõtete arvu suhtes; eri- ja kutsehariduse/kolmanda taseme haridusega elanike osatähtsus; KOV teenustega rahulolu.

⁹ Ruumiloomet on säästva ja tervikliku elukeskkonna kavandamine ja loomine, mis sisaldab planeerimis- ja projekteerimistegevust (sh ruumilist planeerimist, arhitektuuri, maastikuarhitektuuri), ehitustegevust ning muude ruumiotsuste (nt liikluse ja liikumisvõimaluste, teenuste, metsamajandamise jm) ruumilist haldamist.

¹⁰ Kvaliteetse ruumi aluspõhimõtted on leitavad <https://www.fin.ee/media/448/download>. Kvaliteetne ruum hõlmab nii sise- kui välisruumi ning on tehis- ja looduskeskkonna tasakaalustatud ruumiline tervik.

¹¹ Sh maakondlikud arenduskeskused, omavalitsusliidud, *Leader* piirkondlikud koostöökogud, kodanikuühiskonna liikumise „Kodukant“ maakondlikud ühendused jmt.